

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ในบทนี้จะเป็นการทบทวนวรรณกรรม ซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วน ส่วนแรกกล่าวถึงแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียงและการประยุกต์ใช้ในมิติสิ่งแวดล้อม ซึ่งพบว่ายังมีการศึกษาที่จำกัดมาก ส่วนที่สองกล่าวถึงทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ได้แก่ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน การวิเคราะห์ต้นทุนผลประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนา กับปัญหาสิ่งแวดล้อม ท้ายที่สุดจะเป็นการเปรียบเทียบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในทางทฤษฎี ซึ่งจะนำไปสู่การตั้งสมมติฐานเพื่อค้นหาข้อเท็จจริงในส่วนของการศึกษาในพื้นที่ต่อไป

2.1 เศรษฐกิจพอเพียง

2.1.1 แนวคิดและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง¹

ก. กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นกรมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัย และวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

หลักแนวคิดของการพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

ข. **คุณลักษณะ** เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบน ทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน ดังจากการให้คำนิยามของความพอเพียง นั้นจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการดังนี้

¹ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.), “เศรษฐกิจพอเพียง คืออะไร” :

1) ความพอประมาณ

หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

2) ความมีเหตุผล

หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว

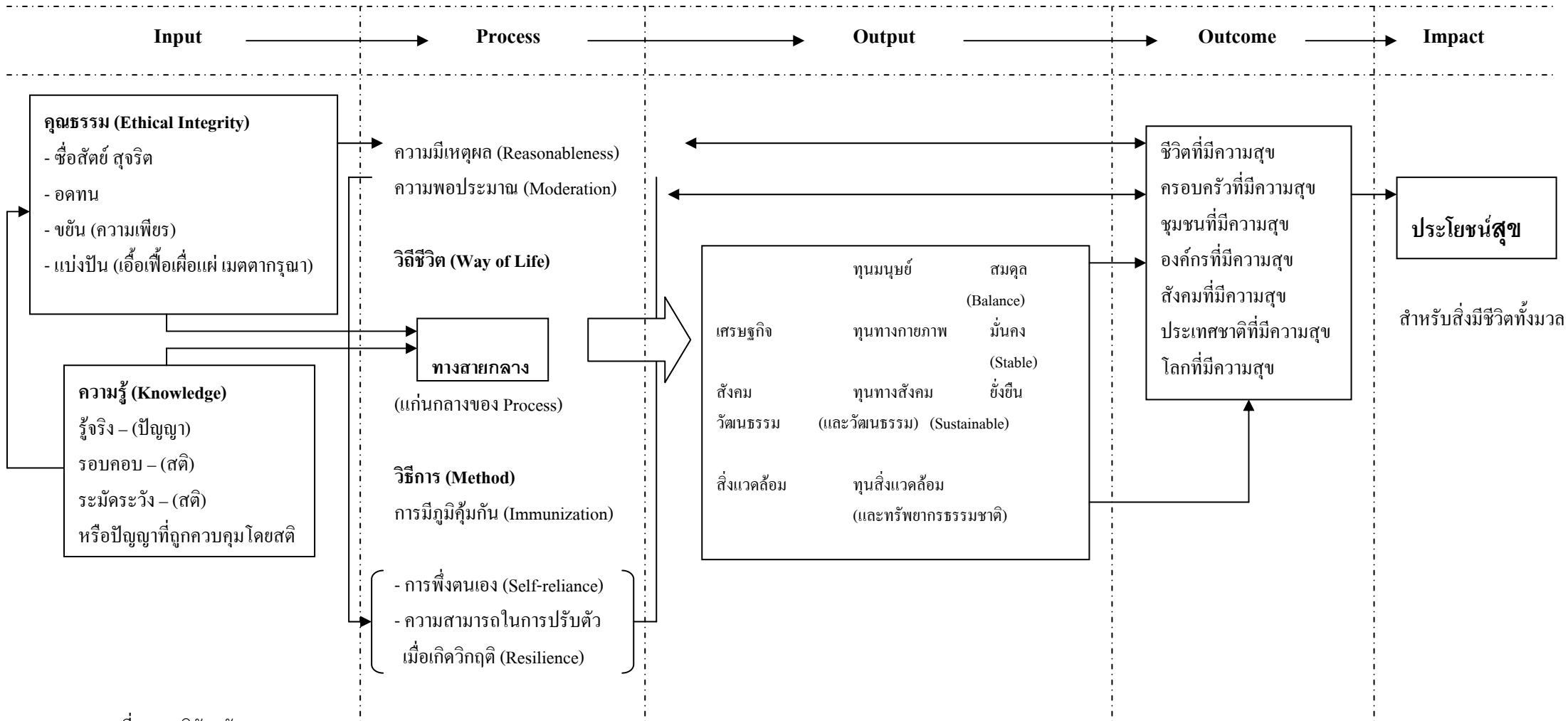
หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต ทั้งใกล้และไกล

ค. **เงื่อนไข** การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับความพอเพียงนั้นต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

ความรู้ ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ อย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันเพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

คุณธรรม ประกอบด้วยความตระหนักในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความอดทน และความเพียร การใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่โลภและไม่ตระหนี่

ตารางที่ 2.1 การวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงเชิงระบบ (A System Analysis of Sufficiency Economy)

ที่มา: อภิชาติ พันธเสน 2550

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากงานศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง 200 ชิ้น ของอภิชาติ พันธเสนและคณะ เรื่อง “โครงการสังเคราะห์งานวิจัย ข้อเขียน และบทความเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการเพื่อเสนอต่อสภาวิจัยแห่งชาติ โดยนักวิจัยในโครงการนี้ (ปีทมาวดี ชูชุก) ได้มีส่วนร่วมสำคัญในฐานะนักวิจัยหลัก ไม่พบการศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในมิติสิ่งแวดล้อม มีเพียงบทความที่เสนอแนวคิดเท่านั้น

การศึกษาเชิงประจักษ์เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงและสิ่งแวดล้อมมีเพียงงานชิ้นเดียวซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการเช่นกัน (จึงยังมิได้ถูกรวมในการสังเคราะห์งาน 200 ชิ้นข้างต้น) คือ งานของอภิชาติ พันธเสนและคณะ เรื่อง “โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดทำดัชนีชี้วัดภาวะเศรษฐกิจและสังคมโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเสนอต่อสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ งานศึกษาดังกล่าวสร้างดัชนีชี้วัดในมิติเศรษฐกิจ มิติสังคม มิติการเมืองการปกครอง มิติเทคโนโลยี และมิติทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยในมิติทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีทีมงานของสถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งมีการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการสร้างดัชนีชี้วัดดังต่อไปนี้

การนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ภูมิศึกษา การศึกษา มิติทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การรู้จักใช้และสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างมีสติปัญญา และภูมิปัญญา ตามหลักของ “ความมีเหตุผล” และ “ความพอประมาณ” รวมถึง “ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี” เพื่อลดความเสี่ยงและพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด ภายใต้งานใจของการมีคุณธรรมที่มีความเกื้อกูลช่วยเหลือกันและคำนึงถึงส่วนรวม

ตาราง 2.2 กรอบแนวคิดดัชนีชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงในมิติทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง		
<p>ความพอประมาณ</p> <p>การมีสติปัญญาและภูมิปัญญา รู้จักใช้และสงวนรักษาทรัพยากรในแต่ละพื้นที่อย่างเหมาะสมและเพิ่มคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่</p>	<p>ความมีเหตุผล</p> <p>การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด คุ่มค่า มีความสมดุล ไม่เบียดเบียนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่เกินความสามารถที่ธรรมชาติจะรองรับได้</p>	<p>การมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดี</p> <p>การลดความเสี่ยงและพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด ซึ่งในกรณีของสิ่งแวดล้อม คือ การรักษาความหลากหลายของทั้งระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ ซึ่งจะเป็นการทำให้ระบบคนและธรรมชาติอยู่ร่วมกันได้ และลดความเสี่ยงทั้งด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม</p>
↓ เงื่อนไขของดัชนีชี้วัดภาวะสังคม ↓		
<p>คุณธรรม</p> <p>ความเกื้อกูลช่วยเหลือกันและคำนึงถึงส่วนรวม</p>	<p>ความรู้</p> <p>การมีปัญญาและภูมิความรู้ ภูมิสังคม ที่คำนึงถึงการพัฒนาบนพื้นฐานของความแตกต่างของความหลากหลายทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่</p>	

ที่มา: สรุปรจากข้อเสนอของท่านผู้หญิง ดร.สุธาวัลย์ และคณะ นำเสนอใน inception report (2550) ของ โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดทำดัชนีชี้วัดภาวะเศรษฐกิจและสังคมโดยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เสนอต่อสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดย อภิชัยและคณะ (2550)

จากตารางข้างต้น การพัฒนาดัชนีชี้วัดทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีแนวคิดพื้นฐานตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีคุณลักษณะหลักสำคัญ 3 ประการ คือ

- (1) หลักของ “ความมีเหตุผล” ซึ่งในบริบทของสิ่งแวดล้อม คือ การมีสติปัญญาและภูมิปัญญา รู้จักใช้และสงวนรักษาทรัพยากรในแต่ละพื้นที่อย่างเหมาะสมและเพิ่มคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่

(2) หลักของ “ความพอประมาณ” ในที่นี้ คือ การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด คุ่มค่า มีความสมดุล ไม่เบียดเบียนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่เกินความสามารถที่ธรรมชาติจะรองรับได้ (carrying capacity)

(3) หลักของ “ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี” หมายถึง การลดความเสี่ยงและพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด ซึ่งในกรณีของสิ่งแวดล้อม คือ การรักษาความหลากหลายของทั้งระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ ซึ่งจะเป็นการทำให้ระบบคนและธรรมชาติอยู่ร่วมกันได้ และลดความเสี่ยงทั้งด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

จากข้างต้นทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของการมีคุณธรรม ที่มีความเกื้อกูลช่วยเหลือกันและคำนึงถึงส่วนรวม อีกทั้งการมีปัญญาและภูมิความรู้ นอกจากนี้ยังอาศัยแนวพระราชดำริเรื่องของ “ภูมิสังคม” ที่มีการคำนึงถึงการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างของความหลากหลายทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่และวิถีชีวิตชุมชนและสังคม

โดยมีเป้าหมายหลักสำคัญ คือ เพื่อก่อให้เกิดการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และสมดุลตลอดจน การกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม รวมทั้งการมีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ลดปัญหาด้านมลพิษและลดผลกระทบด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากสารพิษและกากของเสียอันตรายต่างๆ เป็นต้น และที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของประชาชนและความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทั้งนี้สามารถพิจารณาดังนี้ชีวิตจากองค์ประกอบหลักต่อไปนี้

I ภาคทรัพยากรธรรมชาติ

1. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผลและพอประมาณ คือ เน้นความประหยัด คุ่มค่า มีความสมดุล ไม่เกิน carrying capacity และมีประสิทธิภาพ
2. การอนุรักษ์และรักษาคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายเพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน
3. การมีส่วนร่วมและความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

II ภาคสิ่งแวดล้อม

1. การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างมีเหตุผลและพอประมาณที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ
2. การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้ดีและลดความเสี่ยงต่อสังคม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม
3. การมีส่วนร่วมและความเป็นธรรมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

ดัชนี/องค์ประกอบ	ตัวชี้วัด
<p>1. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผลและพอประมาณ คือ เน้นความประหยัด คุ่มค่า มีความสมดุล ไม่เกิน carrying capacity และมีประสิทธิภาพ</p> <p>2. การอนุรักษ์และรักษาคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายเพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ความหลากหลายของระบบนิเวศ (+) • ความหลากหลายทางชีวภาพ (+) • คุณภาพของทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ (+) • ปริมาณทรัพยากร เช่น พื้นที่ป่าไม้ (+) • ปริมาณอาหารที่เพียงพอ (+) • การมีสุขภาพกาย ใจที่ดี (+)
ดัชนี/องค์ประกอบ	ตัวชี้วัด
<p>3. การมีส่วนร่วมและความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ความเข้มแข็งและสามัคคีของชุมชน (ใช้ตัวชี้วัดทางอ้อม เช่น จำนวนคดีความข้อขัดแย้ง และการร้องเรียนด้านทรัพยากร) (-) • ความสัมฤทธิ์ผลของการมีส่วนร่วมของประชาชน(+)

ทีมวิจัยจะมีการพัฒนาดัชนีชี้วัดในระดับกระบวนการและระดับผลลัพธ์ ในอีกมิติหนึ่ง จะศึกษาในระดับปัจเจก ระดับชุมชน และนโยบายรัฐที่อาจเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยจะเน้นในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติ (green issues) ซึ่งสอดคล้องกับพื้นที่มากกว่าประเด็นสิ่งแวดล้อม (brown issue) โดยมีตัวชี้วัดและเกณฑ์การพิจารณาในรายงานเบื้องต้น ดังตาราง

ดัชนีรวม	องค์ประกอบ	ตัวชี้วัด ²		เกณฑ์การให้คะแนน ทิศทางแสดงความพอเพียง
		ตัวชี้วัดเชิงกระบวนการ (process)	ตัวชี้วัดที่เป็นผลลัพธ์(output)	
I ภาคทรัพยากรธรรมชาติ (เช่น ป่าไม้ ดิน น้ำ) (Green issues)	1. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผลและพอประมาณ คือ เน้นความประหยัด คุ่มค่า มีความสมดุลไม่เกิน carrying capacity และมีประสิทธิภาพ 2. การอนุรักษ์และรักษาคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายเพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน	ระดับปัจเจก		
		- การนำกลับมาใช้และลดความสูญเสีย (reuse reduce recycle)	- ความหลากหลายของระบบนิเวศ	(+) ยิ่งสูง ยิ่งดี
		- การประหยัดต้นทุน (cost saving)	- ความหลากหลายทางชีวภาพ	(+) ยิ่งสูง ยิ่งดี
		- การทำบัญชีรายรับรายจ่าย	- คุณภาพของทรัพยากร เช่น ดิน น้ำ	(+) ยิ่งสูง ยิ่งดี
		- การสร้างมูลค่าเพิ่ม	- ปริมาณทรัพยากร เช่น พื้นที่ป่าไม้	(+) ยิ่งสูง ยิ่งดี
- ใช้ทรัพยากรไม่เกินความสามารถรองรับของธรรมชาติ(carrying capacity)	- การมีสุขภาพกาย ใจที่ดี (วัดจากการมีอาหารที่เพียงพอ (nutrition))	(+) ยิ่งสูง ยิ่งดี		

² หมายเหตุ: ตัวชี้วัดที่จะหาข้อมูลได้ในระดับประเทศ คือ ตัวชี้วัดที่เป็นผลลัพธ์ ส่วนตัวชี้วัดเชิงกระบวนการในระดับประเทศจะหาข้อมูลได้ยาก

		<p>- การใช้ระบบธรรมชาติและเทคโนโลยีที่เหมาะสม เช่นการทำไร่นาสวนผสม, การทำเกษตรอินทรีย์</p> <p>- ลดการพึ่งพิงสารเคมี และใช้สารธรรมชาติทดแทน</p> <p>- การมีรายได้มาจากหลายแหล่ง</p> <p><u>ระดับชุมชน</u></p> <p>- การสร้างเครือข่ายและแลกเปลี่ยนแรงงาน</p> <p>- การอนุรักษ์พืชและสัตว์พื้นเมือง เช่น ข้าวเหลืองประทิว พะยูง ป่าสาकु</p> <p>- การมีกตึกาในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ป่าชุมชน และทรัพยากรชายฝั่ง</p>		
--	--	--	--	--

	<p>3. การมีส่วนร่วมและความ เป็นธรรมในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม</p>	<p><u>ระดับปัจเจก</u> - การมีส่วนร่วมในการ ตัดสินใจเชิงนโยบายและ แก้ปัญหาาร่วมกัน</p> <p><u>ระดับชุมชน</u> - การมีกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกันของชุมชน -การไม่มีความขัดแย้ง ภายในและระหว่างชุมชน ในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม</p> <p><u>ระดับนโยบาย</u> -การมีกฎหมายหรื นโยบายส่งเสริมการมีส่วน ร่วมของประชาชนในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กฎหมายป่าชุมชน -การมีระเบียบหรือช่องทาง</p>	<p>- ความเข้มแข็งและสามัคคีของ ชุมชน (ใช้ตัวชี้วัดทางอ้อม เช่น จำนวนคดีความข้อขัดแย้ง และ การร้องเรียนด้านทรัพยากร)</p> <p>-ความสัมฤทธิ์ผลของการมี ส่วนร่วมของประชาชน</p>	<p>(-) ยิ่งต่ำ ยิ่งดี</p> <p>(+) ยิ่งสูง ยิ่งดี</p>
--	--	--	---	---

		ให้ประชาชนมีส่วนร่วมใน การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับ การอนุรักษ์และจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ		
--	--	---	--	--

นอกจากนี้ จากการสังเคราะห์งาน 200 ชิ้น พบว่า องค์ความรู้ของสาขาระยะด้านเศรษฐกิจพอเพียงยังมีอย่างจำกัด โดยเฉพาะในมิติทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งๆ ที่การศึกษาในเชิงเศรษฐกิจสังคม และประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพบว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในชุมชน มีความหมายที่แตกต่างกันไปบ้างในแต่ละชุมชนตามบริบทพื้นที่ และปัจจุบันเศรษฐกิจพอเพียงก็ดำรงอยู่ในภาคปฏิบัติ การศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ดีที่สุด คือ การศึกษาให้เข้าใจ ความหมายและแนวทางปฏิบัติในพื้นที่ในเชิงคุณภาพ ก่อนการสร้างดัชนีชี้วัดเพื่อศึกษาในเชิงปริมาณต่อไป เนื่องจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีเวลาทำการศึกษาในพื้นที่เพียง 1 เดือน จึงเน้นการศึกษาในเชิงคุณภาพ เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะการศึกษาในเชิงประจักษ์ต่อไป

2.2 ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กับสิ่งแวดล้อม

การนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาบูรณาการกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ จะต้องพิจารณาความเหมือนหรือความต่างกันระหว่างทฤษฎีเศรษฐศาสตร์จากตะวันตกกับเศรษฐกิจพอเพียง ว่ามีความต่างกันหรือไม่ โดยทฤษฎีหรือแนวคิดที่เราเลือกที่จะนำมาพิจารณาคือ (1) การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) (2) การวิเคราะห์ต้นทุนผลประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ (3) แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนา กับปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยในส่วนนี้จะกล่าวถึงสาระสำคัญของแนวคิดดังกล่าวโดยสรุป จากนั้นจึงเปรียบเทียบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในตอนต่อไป

2.2.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)³

“การพัฒนา” เป็นคำที่มาจากอารยธรรมตะวันตก การพัฒนาในแนวตะวันตก เน้นคุณภาพชีวิต และการพัฒนาที่มาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือการผลิตและบริโภค (อภิชาติ, 2000: 661) การพัฒนาประกอบด้วยหลายมิติ เช่น การมีรายได้ที่แท้จริงต่อคนเพิ่มขึ้น การมีสุขภาพอนามัย มีการศึกษาที่ดีขึ้น สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ มีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม มีเสรีภาพมากขึ้น เป็นต้น ส่วน “ความยั่งยืน” สามารถมองได้ในหลายมิติ เช่น ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ ความยั่งยืนของความสามารถในการใช้ทรัพยากร (เพื่อความยั่งยืนในการดำรงอยู่ของมนุษย์) กล่าวโดยสรุป “การพัฒนาที่ยั่งยืน” จะต้องเป็นไปเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นการพัฒนา

³ ปัทมาวดี ชูชุกิ (2549) หน้าที่ 6 การพัฒนาอย่างยั่งยืน เอกสารประกอบการสอนของ มสธ.

พัฒนาที่มีติดต่างๆ เหล่านี้จะไม่ลดลง (Pearce, Barbier, and Markandya, 1990)⁴ หรืออยู่ในสภาพที่เลวร้ายลงกว่าเดิม การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจะต้องมีผลต่อการนำทรัพยากรขึ้นมาใช้และการทิ้งมลสารออกสู่สิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด

แนวคิดที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง มาจากการประชุมคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The World Commission on Environment and Development หรือ WCED, 1987) ที่ให้นิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า

“Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”

“การพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ส่งผลกระทบต่อความสามารถของคนรุ่นหลังที่จะตอบสนองความต้องการของพวกเขา”

กล่าวอย่างง่าย การพัฒนาที่ยั่งยืน ก็คือการพัฒนาในปัจจุบันที่ไม่ลดความสามารถในการพัฒนาในอนาคต ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันระหว่างคนต่างรุ่น และความเท่าเทียมของคนในรุ่นเดียวกัน ปัญหาที่จะแปลแนวความคิดนี้ไปใช้ในทางปฏิบัติได้อย่างไร

การตีความที่พบเห็นกันทั่วไป มี 3 แนวทาง คือ แนวทางสามเสาหลัก (three-pillar approach) แนวทางนิเวศวิทยา (ecological approach) และ แนวทางว่าด้วยทุน (capital approach) (SEEA 2003)

แนวทางสามเสาหลัก (Three-pillar Approach) คำนึงถึงความต้องการทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ความยั่งยืนจะต้องไม่เน้นไปที่จุดใดจุดหนึ่งเพียงแห่งเดียว แต่จะต้องมีความยั่งยืนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน เพราะเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ต่างมีความสำคัญในตัวเอง เสาหลักทั้งสามมีความสัมพันธ์กัน ด้วยเหตุนี้ การพยายามแก้ปัญหาในด้านใดด้านหนึ่ง อาจส่งผลเสียต่อด้านหนึ่ง วิธีเดียวที่จะไม่ให้เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น คือ การมองและตัดสินใจแบบองค์รวม เพื่อจะได้คำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นทั้งสามด้านก่อนลงมือปฏิบัติการใดๆ

⁴ David Pearce, Edward Barbier, and Anil Markandya (1990) “Sustainable Development: Ecology and Economic Progress,” in *Sustainable Development: Economics and Environment in the Third World* (London: Earthscan Publications, 1990), p.1-11.

แนวทางนิเวศวิทยา (the ecological approach) วิธีคิดของแนวทางนี้คือ ระบบเศรษฐกิจและสังคม เป็นระบบย่อย (sub-systems) ในระบบใหญ่คือ สิ่งแวดล้อมโลก (global environment) ดังนั้นความยั่งยืนในระบบเศรษฐกิจและสังคมเป็นเพียงองค์ประกอบในความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม “การพัฒนา” ในมุมมองทางนิเวศวิทยา หมายถึง “ความสามารถของระบบนิเวศที่จะตอบสนองทางบวกต่อการเปลี่ยนแปลงและโอกาสที่มี” ดังนั้น คุณสมบัติสำคัญของ “ความยั่งยืน” คือ ความสามารถของระบบนิเวศที่จะฟื้นคืนสภาพเดิมเมื่อถูกก่อคววนหรือถูกรบกวนจากการเปลี่ยนแปลงภายนอก กระแสหลักของแนวทางนิเวศวิทยานี้คือ ถ้าจะทำให้ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวได้เพื่อให้เกิดความยั่งยืน “สุขภาพ” ของระบบนิเวศจะต้องได้รับการปกป้องและสร้างเสริม

คำว่า “สุขภาพของระบบนิเวศ” เป็นคำอุปมาเทียบกับคำว่า สุขภาพของมนุษย์ ซึ่งยากที่จะนิยามให้ชัดเจน ถ้าจะใช้ศัพท์อย่างง่าย อาจจะหมายถึง ทรัพยากร (resource) ที่ทำให้ระบบนิเวศปรับตัวและวิวัฒนาการไปได้เมื่อเผชิญกับเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

เมื่อประยุกต์แนวทางสุขภาพระบบนิเวศเข้ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมีนัยในการวัดสองด้านกว้างๆ ด้านแรก เป็นการวัด “แรงกดดัน” จากกิจกรรมมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศ (เช่น การดึงสสารและพลังงานขึ้นมาใช้ การเปลี่ยนโครงสร้างทางกายภาพ การปล่อยมลพิษ การใช้ประโยชน์จากที่ว่างและผลิตภาพของระบบนิเวศ เป็นต้น) แรงกดดันนี้มีผลลดทอนสุขภาพของระบบนิเวศ ด้านที่สอง เป็นการวัดการตอบสนองของระบบนิเวศต่อแรงกดดันจากมนุษย์ การชี้วัดมี 4 ประเภท การวัดที่อธิบายสถานะของระบบนิเวศ การวัดที่อธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในสถานะของระบบนิเวศ การวัดที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นกับระบบนิเวศ และการวัดความสามารถของระบบนิเวศที่จะจัดการกับแรงกดดัน

แนวทางว่าด้วยทุน (Capital Approach) มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ หากแต่ก้าวไปไกลกว่าขอบเขตของเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิม กล่าวคือ ได้นำความคิดรวบยอดจากวิทยาศาสตร์ (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิเวศวิทยาและภูมิศาสตร์) และจากสังคมศาสตร์ (ที่ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์) มารวมกันภายใต้กรอบแนวคิดเรื่อง “ทุน” ในทางเศรษฐศาสตร์

นักเศรษฐศาสตร์ยังไม่เห็นพ้องต้องกันเสียทีเดียวเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แต่มีประเด็นที่ตกลงร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ นั่นคือ การพัฒนาอย่างยั่งยืนมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์เรื่อง รายได้ (income) ตามนิยามของฮิกซ์ (Hick's definition) ที่กล่าวว่า

รายได้ คือ จำนวนสูงสุดที่ปัจเจกบุคคลสามารถบริโภคได้ในช่วงเวลาหนึ่งและยังคงความเป็นอยู่ที่ดีในตอนสุดท้ายของช่วงเวลาเหมือนกับในตอนต้นของเวลานั้น

“income is the maximum amount an individual can consume during a period and remain as well off at the end of the period as at the beginning”

แม้ว่ามีความแตกต่างอย่างสำคัญ ระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคลกับของประเทศ นิยามของฮิกซ์ข้างต้นสามารถใช้ได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับประเทศ ดังนั้น รายได้ใน

ระดับประเทศสามารถนิยามได้ว่า เป็นจำนวนรวมที่คนในประเทศสามารถใช้จ่ายได้ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยไม่ลดฐานของทุน (หรือ ความมั่งคั่ง) ที่เป็นฐานของการสร้างรายได้ให้ประเทศ

นักเศรษฐศาสตร์พิจารณาการพัฒนาที่ยั่งยืนแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับวิธีคิดเรื่องรายได้ ประชาชาติและความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ประชาชาติกับความมั่งคั่งของประเทศ ในอดีต นักเศรษฐศาสตร์จะเน้นทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นในฐานะที่เป็นแหล่งสร้างความมั่งคั่งและรายได้ แต่มักคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นของขวัญจากธรรมชาติที่ได้มาฟรีๆ โดยมีอุปทานไม่จำกัดในปัจจุบัน ด้วยแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นทุนที่มาจากความยั่งยืนของรายได้ประชาชาติและความมั่งคั่งและอาจสูญสิ้นหรือเสื่อมโทรมลงไปได้ นักวิชาการบางคนเพิ่มเติมความสำคัญของทุนมนุษย์และทุนทางสังคม จึงเป็นที่มาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางว่าด้วยทุน

การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่ทำให้ความมั่งคั่งของประเทศต่อประชากรไม่ลดลง โดยการทดแทนกันหรืออนุรักษ์แหล่งที่มาของความมั่งคั่ง ได้แก่ ทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และ ทุนธรรมชาติ

(Daly and Cobb 198; Pearce et al 1989; Pearce and Turner 1990; Victor 1991;

El Serafy 1996)

โดยทั่วไป ทุนธรรมชาติจะประกอบด้วย 3 ส่วน คือ สติ๊กของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดิน และระบบนิเวศ แต่ละส่วนจะทำหน้าที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจ มีความสำคัญต่อมนุษยชาติ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อย่างน้อย ทุนธรรมชาติจะทำหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งในหน้าที่สำคัญ 3 ประการต่อไปนี้

หน้าที่เป็นทรัพยากร (resource functions) ครอบคลุมทรัพยากรธรรมชาติที่ดึงไปใช้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อแปลงเป็นสินค้าและบริการเพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ เช่น แหล่งแร่ ไม้จากป่าธรรมชาติ และปลาน้ำลึก

หน้าที่เป็นที่รองรับของเสีย (sink functions) รองรับของเหลือที่ไม่ต้องการจากระบวนการผลิตและบริโภค เช่น ไอเสียจากการเผาไหม้ หรือขบวนการเคมี น้ำที่ใช้ในการชำระล้าง บรรจุภัณฑ์ และของที่ไม่ใช้แล้ว ของเสียเหล่านี้อาจถูกปล่อยสู่บรรยากาศ น้ำ (รวมน้ำทะเล) หรือ ฝังในดิน เราเรียก บรรยากาศ น้ำ และดินว่าเป็นแหล่งรองรับของเสีย (sinks)

หน้าที่ให้บริการ (service functions) เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตรวมทั้งมนุษย์ มิติที่สำคัญของการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย คือ อากาศสำหรับหายใจ และน้ำสำหรับดื่ม ซึ่งเรียกว่า หน้าที่ค่าจุน การดำรงชีวิต (survival functions) ถ้าหน้าที่นี้ต้องลดถอยลงทั้งปริมาณและคุณภาพ ความหลากหลายทางชีวภาพและเผ่าพันธุ์มนุษย์จะถูกกระทบ หน้าที่ให้บริการของทุนธรรมชาติยังมีลักษณะอื่นๆ ที่

นอกเหนือจากการคำนวณการดำรงชีพ ได้แก่ การเพิ่มคุณภาพชีวิต เช่น การมีทัศนียภาพที่น่ารื่นรมย์ สำหรับการพักผ่อน ซึ่งเรียกว่า หน้าที่ให้สุนทรียภาพ (amenity functions)

จากแนวทางว่าด้วยทุน (capital approach) ความยั่งยืนของการพัฒนาขึ้นอยู่กับการรักษาทุนธรรมชาติไว้ให้ได้ (นอกเหนือจากทุนอื่นๆ) ถ้าสต็อกของทุนธรรมชาติลดลงจนถึงระดับที่ธรรมชาติไม่สามารถทำหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นได้ การพัฒนายังจะชะงักไม่ยั่งยืน อย่างไรก็ตามอาจจะมีการพัฒนาในรูปแบบอื่นแทน แต่การพัฒนาทางเลือกนั้นจะเป็นไปได้ต่อเมื่อจะต้องลดการพึ่งพาทุนธรรมชาติ หรือ ทดแทนทุนธรรมชาติด้วยทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นได้ เช่น การสร้างโรงงานกำจัดน้ำเสีย เพื่อทำหน้าที่ทดแทนหน้าที่รองรับของเสียของแม่น้ำ เป็นต้น

แม้ว่านักวิชาการจะยอมรับว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องการการรักษาทุนธรรมชาติ แต่ก็ยังถกเถียงกันในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทุนธรรมชาติกับทุนอื่นๆ โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า ทุนเหล่านั้นสามารถทดแทน (substitutes) หรือใช้ร่วมกัน (complements) กับทุนธรรมชาติได้หรือไม่ อย่างไร หลายคนเห็นว่า ในหลายกรณี ทุนทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้นสามารถทดแทนทุนธรรมชาติได้ แต่ก็ไม่เสมอไป ทุนที่มนุษย์สร้างที่สำคัญ คือ เทคโนโลยี เช่น การใช้ปุ๋ยเคมีทดแทนความอุดมทางธรรมชาติของดิน หรือแม้แต่การใช้ระบบการปลูกพืชในของเหลวที่มีสารอาหาร (hydroponics) ก็สามารถทดแทนดินได้ หลายคนเชื่อว่า ในอนาคต ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะยิ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วในอัตราเร่ง

ผู้ที่ไม่เห็นด้วยคัดค้านว่า ความเป็นไปได้ในการทดแทนนั้นมีขีดจำกัด ในบางกรณีทุนที่มนุษย์สร้างไม่สามารถทดแทนทุนธรรมชาติได้เลย ทุนบางอย่างมีคุณค่าต่อเมื่อมันเชื่อมโยงกับทุนอื่นๆ เช่น เครื่องมือจับปลา (ทุนที่มนุษย์สร้าง) จะไม่มีค่าใดๆ ถ้าไม่มีฝูงปลา (ทุนธรรมชาติ) ให้จับ ในกรณีเช่นนี้ เครื่องมือจับปลากับฝูงปลาเป็นทุนสองประเภทที่ใช้ร่วมกัน (complementary) ความสัมพันธ์อีกรูปแบบหนึ่ง คือ ทุนธรรมชาติให้บริการที่จำเป็นสำหรับการทำหน้าที่ของระบบโลกทั้งระบบ (entire planetary system) และไม่สามารถหาสิ่งทดแทนได้เลย เช่น ระบบชั้นบรรยากาศโลกทำหน้าที่ป้องกันรังสีดวงอาทิตย์ เป็นต้น

ยังมีความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องระดับของการทดแทนกันของทุนต่างๆ กับทุนธรรมชาติที่ต่างกัน บางกลุ่มเห็นว่าความสามารถในการทดแทนมีมาก บางกลุ่มเห็นว่าน้อย บางกลุ่มเห็นว่าทดแทนไม่ได้เลย หากเราแบ่งความคิดเห็นที่ต่างกันนี้เป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ ปลายขั้วด้านหนึ่งคือแนวคิดความยั่งยืนแบบหลวม (weak sustainability) และอีกด้านหนึ่งคือความยั่งยืนแบบเข้มงวด (strong sustainability) โดยยังมีแนวคิดกลางๆ ระหว่างสองขั้วที่มองเห็นความสามารถในการทดแทนในระดับต่างๆ กัน

การพัฒนาที่ยั่งยืนในความหมายทางเศรษฐศาสตร์

นักเศรษฐศาสตร์ตีความหมายของความยั่งยืนว่า คือการที่สังคมสามารถรักษาระดับการบริโภคต่อคนไว้ได้ตลอดไป ถ้าจำนวนประชากรไม่เปลี่ยนแปลง การบริโภคต่อคนจะคงที่ถ้าสังคมมีระดับ

การผลิตคงที่ ด้วยการรักษาทุนที่มนุษย์สร้าง และทุนธรรมชาติไม่ให้เสื่อมลง (สมมติว่าทุนมนุษย์ไม่เปลี่ยนแปลง) หรือทุนที่มนุษย์สร้างสามารถทดแทนทุนธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไปได้

แนวทางการดำเนินนโยบายที่สำคัญเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น การลงทุนในการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อลดการใช้หรือทดแทนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป หรือเพื่อให้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การลงทุนในเครื่องจักรอุปกรณ์ที่กำจัดของเสีย ลดมลภาวะ เงื่อนไขที่สำคัญยิ่งคือ ปัจจัยทางสถาบัน ได้แก่ การทำราคาให้ถูกต้องเพื่อสะท้อนต้นทุนที่แท้จริงของการใช้ทรัพยากร และการมีระบบกรรมสิทธิ์ที่มีประสิทธิภาพ นักเศรษฐศาสตร์พยายามสร้างดัชนีเพื่อชี้วัดระดับการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น ดัชนีความยั่งยืน ดัชนีสวัสดิการทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน และการจัดทำบัญชีสีเขียว ที่นำต้นทุนสิ่งแวดล้อมเข้ามาคิดหักลบกับบัญชีทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

2.2.2 การวิเคราะห์ต้นทุนผลประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ปัจเจกบุคคลหรือสังคมจะอนุรักษ์หรือใช้ทรัพยากรขึ้นอยู่กับ การเห็นประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรและต้นทุนของการอนุรักษ์ (คือค่าเสียโอกาสจากการไม่ได้ใช้ทรัพยากรนั้น) และการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลหรือของสังคมจะกระทำโดยการพิจารณาต้นทุนส่วนเพิ่ม (Marginal Cost) เทียบกับประโยชน์ส่วนเพิ่ม (Marginal Benefit)

1) ความหมายของมูลค่าสิ่งแวดล้อมในทางเศรษฐศาสตร์

ประเด็นสำคัญของเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การให้ความหมายของ “ประโยชน์” หรือ “มูลค่าสิ่งแวดล้อม” ในทางเศรษฐศาสตร์

มูลค่าสิ่งแวดลอมในทางเศรษฐศาสตร์ หรือ มูลค่ารวมทางเศรษฐศาสตร์ (Total Economic Value) ของสิ่งแวดลอม ประกอบด้วย มูลค่าที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ (Use Value) และมูลค่าที่ไม่ได้เกิดจากการใช้ประโยชน์ (Non-use Value)⁵

(1) มูลค่าจากการใช้ ประกอบด้วยการใช้ในปัจจุบัน และในอนาคต

(1.1) มูลค่าจากการใช้ในปัจจุบัน ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม (Direct & Indirect Use) มูลค่าจากการใช้โดยตรง เช่น มูลค่าจากการนำไม้โกงจากป่าไปทำฟืน รายได้จากการเก็บหอย ปู ปลาที่ป่าชายเลนเป็นต้น ส่วนมูลค่าจากการใช้โดยอ้อม คือ ประโยชน์ที่มนุษย์จะได้จากสิ่งแวดลอมโดยอ้อม เช่น ป่าชายเลนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ ช่วยป้องกันลมและป้องกันการพังทลายของชายฝั่ง เป็นต้น

(1.2) มูลค่าเพื่อจะใช้อในอนาคต (Option Value) เป็นมูลค่าที่คาดว่าจะเกิด จากการได้ใช้อในอนาคต แม้ปัจจุบันเรายังไม่ได้ใช้บริการจากสิ่งแวดลอมนั้น เช่น เราอาจยินดีจ่ายหรือเสียสละอะไรบางอย่างเพื่ออนุรักษ์ป่าชายเลนไว้ เพื่อว่าในวันข้างหน้าเราจะใช้พื้นที่ป่าชายเลนนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หากเราทำลายป่าชายเลนเพื่อเป็นพื้นที่วางท่อก๊าซ สิ่งที่สังคมจะสูญเสียไป นอกจากรายได้จากการเก็บฟืน หอย ปู ปลา (หรือมูลค่าฟืน หอย ปู ปลาที่ชาวบ้านเก็บมาเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน) แล้ว ยังหมายถึงว่า ในอนาคต เราไม่สามารถใช้พื้นที่นั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ การทำลายป่าชายเลนในปัจจุบันจะทำให้สูญเสียมูลค่าเพื่อจะใช้อในอนาคตไปด้วย

(2) มูลค่าที่ไม่ได้เกิดจากการใช้

(2.1) มูลค่าในการเป็นมรดกให้ลูกหลาน (Bequest value) เป็นมูลค่าที่เกิดจากความรู้สึกถึงประโยชน์ของสิ่งแวดลอมต่อคนรุ่นหลัง เช่น คนรุ่นปัจจุบัน “ยินดีจ่าย” หรือยินดีเสียสละไม่ใช้ป่าชายเลน หรืออาจยินดีเสียสละทุนทรัพย์เพื่ออนุรักษ์ป่าชายเลนไว้สำหรับรุ่นลูกหลาน

(2.2) มูลค่าของการคงอยู่ (Existence Value) เป็นมูลค่าที่เกิดจากความรู้สึกว่าสิ่งแวดลอมมีคุณค่าในตัวของมันเอง แม้เราจะไม่ได้ใช้ทั้งปัจจุบันและในอนาคต เช่น แม้เราจะไม่เคยไปเห็นป่าห้วยขาแข้งและไม่คิดว่าจะได้มีโอกาสไปเยี่ยมชมหรือไปใช้ประโยชน์ แต่ถ้าพื้นที่ป่าถูกทำลายไป เราจะรู้สึกเสียใจ ดังนั้น เราอาจยินดีบริจาคเงินเพื่อใช้ในการอนุรักษ์ผืนป่านั้นไว้

⁵ การจัดกลุ่มประเภทของมูลค่าสิ่งแวดลอมอาจแตกต่างกันในตำราเล่มต่างๆ แต่องค์ประกอบของมูลค่าสิ่งแวดลอมในเชิงเศรษฐศาสตร์จะไม่ต่างกัน

เงินบริจาคดังกล่าวจะสะท้อนมูลค่าการคงอยู่ของป่าห้วยขาแข้งในสายตาของผู้บริจคนั้น

องค์ประกอบของมูลค่าสิ่งแวดล้อมดังกล่าวข้างต้น สะท้อนลักษณะพิเศษของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ คือ เมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลายแล้วอาจไม่สามารถฟื้นคืนสภาพได้ (irreversibility) และ เป็นสิ่งที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะพื้นที่ (uniqueness) ไม่อาจผลิตเพิ่มได้แม้ว่าจะมีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าเพียงใด

2) ตัวอย่างการประเมินค่าป่าโกงกาง

งานศึกษาของ Suthawan and Barbier (2001) ประเมินค่าป่าโกงกางที่ อ.ท่าโพธิ์ จ.สุราษฎร์ธานี โดยประเมินเฉพาะมูลค่าจากการใช้ (use value) ซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ มูลค่าการใช้โดยตรงในท้องถิ่น และมูลค่าต่อระบบนิเวศน์

มูลค่าจากการใช้โดยตรง หมายถึง มูลค่าจากการเก็บเกี่ยวไม้ ฟืน ของป่า นก ปู จากป่าชายเลนพื้นที่นั้น การประเมินทำได้โดยคำนวณรายได้สุทธิที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับจากกิจกรรมดังกล่าวในหนึ่งปี

มูลค่าต่อระบบนิเวศน์ ประกอบด้วยมูลค่าที่คิดจากคุณค่าของป่าชายเลนต่อการประมง และคุณค่าของป่าชายเลนในการป้องกันการพังทลายของชายฝั่ง

(1) คุณค่าต่อการประมง ประเมินได้จากฟังก์ชันการผลิตสินค้าประมงของอ่าวไทย โดยประมาณปริมาณสินค้าประมง (เป็นผลผลิต) ที่เกิดจากพื้นที่ป่าชายเลน (เป็นปัจจัยการผลิต) 1 หน่วย หรือคือการประมาณค่า marginal product และ average product ด้านการประมงของพื้นที่ป่าชายเลนนั่นเอง จากนั้นจึงคำนวณมูลค่าของสินค้าประมงที่ผลิตได้นั้น โดยใช้ราคาตลาด

(2) คุณค่าในการป้องกันการพังทลายของชายฝั่ง ประมาณค่าจากต้นทุนการลงทุนสร้างเขื่อนเพื่อป้องกันชายฝั่งหากไม่มีพื้นที่ป่าชายเลนนั้น

การคำนวณมูลค่าจากการใช้โดยตรง และการคำนวณมูลค่าที่เชื่อมโยงกับการประมง เป็นการประเมินบนหลักการของต้นทุนค่าเสียโอกาส คือ มูลค่าที่อาจจะสูญเสียไปหากสูญเสียป่าชายเลน ส่วนการประเมินคุณค่าในการป้องกันชายฝั่ง เป็นการประเมินโดยใช้วิธีคำนวณต้นทุนการแทนที่ (replacement costs) นั่นเอง

ผลการประเมินมูลค่าจากการใช้ของป่าโกงกาง อ.ท่าโพธิ์ เป็นดังนี้.

	<u>บาท/ตร.กม/ปี</u>
การใช้ประโยชน์โดยตรง	351,360
การเชื่อมโยงกับการประมง	275,600
การป้องกันชายฝั่ง	14,715,840
รวม	<u>15,342,800</u>

Suthawan and Barbier ตั้งข้อสังเกตว่ามูลค่าต่อระบบนิเวศน์ของป่าชายเลนในพื้นที่ศึกษานี้สูงกว่ามูลค่าจากการใช้โดยตรง และค่าเช่าที่ดินที่เป็นราคาตลาดในพื้นที่บริเวณนี้มีมูลค่าใกล้เคียงมูลค่าจากการใช้โดยตรงเท่านั้น แสดงว่ามีผลกระทบภายนอกด้านบวก (ผลประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อม) ของที่ดินป่าชายเลนที่ไม่ได้สะท้อนในค่าเช่าที่ดิน (ตลาดที่ดินบกพร้อม) อย่างไรก็ตาม การศึกษาของ Suthawan and Barbier นี้ยังไม่รวมมูลค่าป่าชายเลนที่ไม่ใช่การใช้

มูลค่าป่าชายเลนที่ Suthawan and Barbier ศึกษา เป็นมูลค่าที่เป็นกระแสผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นใน 1 ปี อันที่จริงแล้ว ป่าเป็น stock ที่ให้ประโยชน์ข้ามเวลา มูลค่ารวมของป่าหนึ่งผืนต้องคิดจากประโยชน์รวมของทุกๆปี สมมติว่าป่าให้ประโยชน์เป็นระยะเวลา 20 ปี (ปีแรกคือ $t=0$ ถึงปีสุดท้ายคือ $t=19$) อัตราคิดลดที่แท้จริง 10%⁶ ดังนั้นจึงสามารถคำนวณมูลค่าปัจจุบันที่ได้รับจากป่าโกงกาง 1 ตารางกิโลเมตร คำนวณได้จาก

$$PV = 15.3 + \frac{15.3}{1.1} + \frac{15.3}{(1.1)^2} + \dots + \frac{15.3}{(1.1)^{19}} = 143 \text{ ล้านบาท}$$

ปัทมวดี ชูชุกิ (2549) ได้แสดงตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากข้อมูลการประเมินมูลค่าป่าชายเลน ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ถ้าโครงการวางท่อก๊าซทำให้ต้องสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลน 0.1 ตร.กม. แสดงว่าโครงการมีต้นทุนสิ่งแวดล้อมจากการสูญเสียพื้นที่ป่าเท่ากับ 14.3 ล้านบาท

ตัวอย่างที่ 2 ถ้าโครงการอนุรักษ์ป่ามีต้นทุน 2 ล้านบาท/ตร.กม./ปี โครงการนี้คุ้มค่าการลงทุน และชาวบ้านอาจยินดีร่วมกันอนุรักษ์ป่านี้ เพราะได้รับประโยชน์โดยตรงจากการใช้มากกว่า 2 ล้านบาท

ตัวอย่างที่ 3 ถ้าโครงการอนุรักษ์ป่ามีต้นทุน 5 ล้านบาท/ตร.กม./ปี โครงการนี้คุ้มค่าการลงทุนสำหรับสังคม แต่การอนุรักษ์ป่าโดยชาวบ้านอาจไม่เกิดขึ้น หากชาวบ้านคิดถึงเพียงประโยชน์จากการใช้ป่าโดยตรง

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังมีนัยเชิงนโยบายอื่นๆ เช่น ถ้ามีคนต่างพื้นที่เข้ามาจับปลาได้โดยเสรีและไม่อนุรักษ์ (ทะเลเป็นกรรมสิทธิ์แบบเปิด) และถ้าชาวบ้านประเมินประโยชน์อื่นๆจากป่า (นอกเหนือจากการใช้โดยตรงและการประมง) ต่ำกว่าความเป็นจริงมาก ระบบตลาดที่ปล่อยให้มีการ

⁶ อัตราคิดลดที่แท้จริงคือ ขจัดผลของอัตราเงินเฟ้อแล้ว อัตราคิดลดสะท้อนความพอใจต่อปัจจุบันมากกว่าอนาคต หรือสะท้อนต้นทุนค่าเสียโอกาสของการลงทุน

ใช้พื้นที่ป่าตามความสมัครใจจะไม่มีประสิทธิภาพ รัฐหรือองค์การชุมชนที่เล็งเห็นถึงผลประโยชน์สังคม (ที่สูงกว่าผลประโยชน์เอกชน) อาจเข้ามาสนับสนุนโครงการ (ปัทมาวดี ชูชุกิ 2549)

2.2.3 แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนา กับ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนา กับ ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นการพยายามตอบคำถามหรือชี้ให้เห็นปัญหาหลักในทางเศรษฐศาสตร์ คือ การ trade-off หรือ ปัญหาการได้อย่างเสียอย่าง กล่าวคือ เมื่อประเทศมีการพัฒนาโดยมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปล่อยของเสียจากการผลิตและการบริโภคสู่สิ่งแวดล้อมก็จะทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม แต่ก็เป็นไปได้ว่า เมื่อการพัฒนาทำให้ประชากรมีรายได้สูงขึ้นถึงระดับหนึ่ง ก็จะต้องการคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สังคมก็จะลงทุนมากขึ้นเพื่อการปรับปรุงหรือรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทำให้สังคมมีสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น สังคมจึงต้องเลือกระหว่างการพัฒนา กับ สิ่งแวดล้อม

การศึกษาของธนาคารโลกพบว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างระดับรายได้กับระดับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (World Bank. 1992) แต่ความสัมพันธ์มีหลายลักษณะขึ้นอยู่กับลักษณะของปัญหา ความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถนำเสนอด้วยเส้นกราฟที่เรียกว่า Kuznetz Curve พบว่า ในระยะแรกของกระบวนการพัฒนา จะมีการใช้และการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่เมื่อการพัฒนาทำให้คนมีรายได้สูงถึงระดับหนึ่ง สังคมจะให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมก็จะลดลง นัยของสมมติฐานนี้ก็คือ การรักษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะเกิดขึ้นต่อเมื่อคนมีระดับรายได้สูงในระดับหนึ่ง ซึ่งรายงานฉบับนี้จะทดสอบสมมติฐานดังกล่าวด้วย

2.3 การเปรียบเทียบเศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในมิติสิ่งแวดล้อม

จากการทบทวนวรรณกรรม คณะผู้วิจัยได้เปรียบเทียบข้อเหมือนข้อต่างระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ดังนี้

2.3.1 เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในแง่เป้าหมาย

เศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาที่ยั่งยืนมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกันคือ การให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการกินคืออยู่ดีของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม

การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยแนวคิดแบบหลวมมีลักษณะเช่นเดียวกับวิชาเศรษฐศาสตร์คือมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ดังจะเห็นได้จากการตีความ “ประโยชน์” หรือ “มูลค่า” สิ่งแวดล้อมในทางเศรษฐศาสตร์ แม้จะตีความกว้างกว่า “การใช้ประโยชน์” เพียงอย่างเดียว แต่การประเมินมูลค่า ก็ยังขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์หรือสมาชิกในสังคมเป็นผู้ให้คุณค่าหรือมูลค่านั้น จึงเป็นไปได้ที่บางสังคม สมาชิกในสังคมอาจไม่เห็นคุณค่าของ “การดำรงอยู่” ของสิ่งแวดล้อมโดยตัวมันเอง แนวคิดนี้จึงต่างจากแนวคิด Environmental Ethics ซึ่งเป็นอีกสาขาหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และยังต่างจากแนวคิด การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบเข้มงวด (strong sustainability) ที่คิดว่า ไม่สามารถมีทุนชนิดใดทดแทนสิ่งแวดล้อมได้ เราจึงควรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ไม่ว่าด้วยต้นทุนสูงเพียงใด (at any cost) นอกจากนี้ ระดับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ ยังเป็นการชั่งน้ำหนักระหว่าง ต้นทุนกับประโยชน์ ซึ่งต้นทุนของการอนุรักษ์ คือ การเสียสละประโยชน์ที่ไม่ได้ใช้ อันเป็นแนวคิดที่มาจากมนุษย์เป็นศูนย์กลางนั่นเอง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับความสมดุลในมิติต่างๆ มีความพอประมาณโดยไม่เบียดเบียนธรรมชาติ อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ เป็นปรัชญาที่มีได้ระบุว่า จะวัดระดับความพอประมาณโดยไม่เบียดเบียนธรรมชาติอย่างไร และการไม่เบียดเบียนธรรมชาติไม่ได้ใช้เกณฑ์ “ต้นทุน” ที่เกิดขึ้นกับตนเองในการหาระดับความสมดุล หากแต่เน้นเรื่องของคุณธรรม และการตระหนักรู้ได้ด้วยตนเองจากภายใน

ในแง่วิธีการ เครื่องมือ หรือกลไกไปสู่เป้าหมาย

เศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับปัจจัยภายใน คือ วิธีคิด ระบบคุณค่า “การระเบิดจากภายใน” ที่มนุษย์ควรมีการตระหนักรู้และควบคุมตนเองได้ ในขณะที่การพัฒนาที่ยั่งยืนให้ความสำคัญกับกลไกจากภายนอก ที่จะเป็นแรงจูงใจให้คนอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ข้อเสนอของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ อย่างน้อยที่สุด กลไกราคาต้องสามารถสะท้อนต้นทุนสังคม (ต้นทุนสิ่งแวดล้อม) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือรัฐเข้าแก้ไขปัญหาความบกพร่องของตลาดได้ รวมถึงการมีระบบกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจน (ซึ่งอาจเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ของเอกชน หรือ ของชุมชน ที่มีกติกาในการใช้ การดูแลรักษา อนุรักษ์ที่บังคับใช้ได้จริงคือมีต้นทุนธุรกรรมที่ไม่สูงเกินไป)

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะปรัชญาหรือแนวคิด ให้ความสำคัญต่อความเข้าใจหรือการเกิดจิตสำนึกโดยเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ในงานศึกษาที่ถอดบทเรียนจากบุคคล คริวเรือน หน่วยธุรกิจที่ปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า หลายคน หลายหน่วยธุรกิจ เปลี่ยนแนวทางการปฏิบัติเนื่องจากประสบภาวะวิกฤติ หรือปัญหา เช่น การเผชิญกับปัญหาหนี้สินจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (ลินสิริ แจ็งคำ, 2543) การปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติเนื่องปัญหาการค้าเงินธุรกิจของริสอร์ทห่มพรคาบานา (เรณู สุขารมณ, 2549) เป็นต้น